

## Balabi!

Annak, hogy matematikát tanult, több „részhaszna” is van, mondta Keresztury Tibornak egy harminc éve készült interjúban Esterházy Péter, e részhasznok egyikét ekképp jelölve meg: „a »szeretnék egyszer egy Bolyai-könyvet írni« mondat számomra jelent valamit, vagy vélhetően többet, mint másnak”. Láng Zsolt könyvében is szerepel egy jelenet, amelyben Esterházy, miután a marosvásárhelyi Teleki Tékában megnézte a Bolyai-kéziratokat, elmondta a körülötte állóknak, hogy szeretne a matematikusról írni valamit, vagy ahogy „az örökké náthás” zöld hajú könyvtároslány mesélte: „balabit”.

108

A könyvet Esterházy végül nem írta meg, Bolyai Jánost inkább csak futólag emlegette. Mindenesetre ha megéri Láng Zsolt kitűnő könyvének megjelenését, amely az ideai regények közül talán a legjobb (Bridget Jonesszal szólva: „természetesen az ön könyvei után, Mr. Rushdie... Amelyek szintén nagyon jók. És, Lord Archer... Az ön könyvei se rosszszak...”), bizonyára lelkesedett volna érte. Különben mintha éppen hála Esterházy-hommage lenne, és a *Harmonia caelestis* idézné fel az ott egyébként ebben a formában, azt hiszem, nem olvasható, itt Bolyai Farkasra utaló mondat: „Ha édesapám nem létezik, hogyan van itt mégis.”

Matematikusról regényt írni elég agyalós dolog lehet, nyilvánvaló buktatókkal. A matematika nem lehet pusztán díszlet, de a tudományos pontosságú részletek rajza nyilvánvalóan

nem veheti át a főszerepet sem, illetve az se jó, ha minden patikamérlegesen van kimérve. Láng Zsoltnak sikerült a faladat: nagy ívű, távlatos, ugyanakkor finom megfigyelésekben végtelenül gazdag és nem utolsósorban olvasmányos könyvet írt, amely egyszerre fejlődés-, művész-, apa-, szerelmes, utazási és történelmi regény, valamint krimi. A könyv plasztikusan mutatja be – illetve konstruálja meg – Bolyai családi viszonyait, apjával való konfliktusait, társadalmi helyzetét, utóéletét, szerelmi, sőt szexuális életének bonyodalmaikat, miközben a másik szálon az elbeszélő élettörténetébe is beavat, különös tekintettel egy svájci ösztöndíj idején történetekre.

Láng Zsolt harminc évvel ezelőtt novelláskötettel debütált, és azóta több erdélyi és anyaországi kiadónál is jelentek meg könyvei, köztük esszék és regények is, amelyeknek, ahogy mondani szokás, tisztos kritikái visszhangjuk volt, de könnyen lehet, hogy a *Bolyai* fogadtatása felül fogja múlni az összes eddigi kötetét együttvéve – a magam részéről legalábbis ezt kívánom a könyvnek. Az olvasás során szerzett élményeiről beszámolni készülő kritikus ugyanis a bőség zavarával küzd: furcsán hangzik, de az lenne a legegyszerűbb, ha – iskolás módon előrebocsátva, hogy a következő kritikái megjegyzések nem csorbítják a regény alapvető értékeit –, a kifogásait sorolná.

De haladjunk sorjában.

A regény cselekménye két szálon fut, ami a címszereplő nemeuklideszi

geometria terén tett felfedezéseinek mégoly felületes ismeretében is rögtön felveti a kérdést, hogy ezek bármilyen értelemben párhuzamosak-e. Az egyik maga a Bolyairól szóló történet, a másik pedig a történet története, a könyv írásának leírása, amelyben aztán később egy további regény kézírata is szerepet kap. Az Esterházytól származó mottó, illetve a könyvbeli valóságot mérő fikciónak minősítő előzetes megjegyzés után egy *Bibliotheca Telekiana* című idézetgyűjtemény következik, ezért talán fel se tűnik, hogy a voltaképpeni regény első szövegrésze fölött fejezet-számként a kettes áll.

Az utolsó fejezet ötvenkilencediknek van számozva, a kettő között azonban nem ötvenhat rész van, hanem csak tizennégy. A könyvbe belefeledkező olvasó ezt vagy észre sem veszi, vagy éppen ellenkezőleg, zavarba jön, mert a kötetben a nem egyesével növekvő fejezetszámok által megnehezítve tájékozódni kicsit olyan érzés, mint képernyőn könyvet olvasni: nem érezni olyan biztosan a mennyiségeket, az arányokat, magyarul azt, hogy hol tartunk, csak annyit, hogy a regény fejezetei valahogy szabálytalanul viselkednek. A fejezetszámok tehát a következők: 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29, 31, 37, 41, 43, 47, 53, 59. Ugyanez a számsor rögtön az első Bolyai-fejezetben is feltűnik, amikor arról van szó, hogy a főhős séta közben számolja, vagy inkább számozza a lépteit, hiszen nem egyesével halad, hanem minden lépéshez a soron következő prímszámot társítja, és így jön ki az eredmény: „Fönt a Kálvária utolsó stációján túli erdőben kitaposott ösvénye volt a Németkalapig, pontosan tizennégyezer-ötszáz lépés. A tizennégyezer-ötszázadik

prímszám: a 47 611.” (Itt valami elírás lehet, mert ez nem prím – egy netes kalkulátor szerint negyvenhétel osztható –, és túl alacsony is lenne tizennégyezer-ötszázadiknak.)

A könyvnek tehát nincs első fejezete, a második pedig rögtön a már készülő elbeszélés nehézségeiről szól. Az első oldal (oldalszám szerint a tizennegyedik) voltaképp tárgymegjelölés, amely így kezdődik: „Hölgyeim és uraim, Bolyai Jánosról, a tizenkilencedik században élt magyar tudósról, a nemeuklideszi matematika megalkotójáról szeretnék önöknek mesélni.” Az oldal egy teljes, nem egészen kétsoros, egymondatos bekezdéssel ér véget, így:

*Egyébként Bolyai volt az is, aki elsőként megfogalmazta, hogy a térben lévő testek meghatározzák a tér alakját.*

Csakhogy a következő oldal mégsem egyszerűen új bekezdéssel kezdődik: az első szó ugyanis nincs beljebb húzva (mint mondjuk ebben a bekezdésben), hanem így indul:

Ilyen „tompán” kezdődő bekezdésre a könyvben máshol is van példa, csakhogy ezeken a helyeken, ha az átlagosan harmincoldalas, számozott fejezeten belül vágás van, azt nemcsak a rögtön a bal oldali margó vonalában, behúzás nélkül kezdődő bekezdés jelzi, hanem egy üres sor beiktatása is így:

Nyilvánvaló, hogy a könyv kéziratában a jelenlegi tizennegyedik és tizenötödik oldal szövege között is egy ilyen sorejtés, hézag, űr, spácium, volt, csakhogy mivel az ezután következő új szövegrész első sora új oldal tetejére esik, a kihagyást, szünetet, vágást jelző üres sor, ez az egysornyi semmi egyszerűen eltűnt az oldalak közt szabályosan ismétlődő, ezért jelentés nélküli, másik semmiben.

Mintha a nulla nem lenne egyenlő a nullával.

„Túl voltam már a sokadik fogalmazványon, de nemhogy javult volna, ellenkezőleg, egyre fellengzősebb és hazugabb lett” – a tizenötödik oldal az előző oldalon leírtak bírálatával kezdődik, illetve elindul az egyik történet: a regény írásáé. Kiderül, hogy svájci ösztöndíjának idején az elbeszélő tulajdonképpen nem is Bolyai életét akarta megírni, hanem csak végigolvasni a magával vitt, digitalizált Bolyai-kéziratokat.

A jelenben játszódó fejezetek eseményei egy ideig lassan, kicsit belterjesen csordogálnak, és az olvasó eleinte akár azt is hiheti, hogy az élet mindennapi, rutinszerű cselekvéseinek részletes leírásába belefeledkező, de tulajdonképpen sehova sem vezető körök következnek, vagyis a manapság oly népszerű, önmagába záruló autofikció, amelyről elgondolkodtatóan mondta Jonathan Franzen, hogy az ő szemében „hacsak nem egy zseniális szerző műveli, leginkább egyet jelent a regény kapitulációjával az internet jelentés nélküli, énközpontú világa előtt”. Egy idő után mindenestre kiderül, hogy a mai történet egyenrangú párjává válik a Bolyai-szálnak, sőt, fordulatokban akár gazdagabb is lesz nála.

Figuráit, még a mellékszereplőket is, Láng Zsolt plasztikusan rajzolja meg, a cselekményt kitűnő érzéssel bonyolítja, a történetet jobbnál jobb megfigyelésekkel teszi életszerűvé. A jelenben játszódó fejezetek egy idő után a kellemes svájci ösztöndíj kényelmes körülményeinek adatolásából egyrészt egy élettörténet leírásává alakulnak, másrészt a könyv egy pontján éles fordulatot vesznek, és valóságos krimivé változnak, amely-

ben a főhős eltűnt pizzamája és egy döglött mókus is fontos szerepet kap (anélkül, hogy nagyon spoilerезnék: a törpe figurája nem ilyen jelentős, az övé csupán mellékszál).

A cselekmény mindkét ága gazdag jobbnál jobb jelenetekben, az író remekül teremt feszültséget, és mindenféle regiszterben otthonosan mozog. Kitűnő annak a jelenetnek a leírása, amikor Bolyai lehiggasztja a törni-zúzni készülő román parasztokat, de emlékezetes az is, amikor az ösztöndíjprogram egyik résztvevője, Lauro, a „leghíresebb litván író” fogpótlása leválik, és „nem kifelé, hanem befelé, a gyomra irányába hagyja el a szájüreget”. Az alapítvány egyik munkatársának tanácsára nem megy rögtön fogorvoshoz, hanem megvárja, amíg a lenyelt híd elhagyja a szervezetét, és ehhez az elbeszélő szobájában lévő gyermekcsomagban található bilit is igénybe veszi. Az edényt a folyamat sikere után a következőképpen szolgáltatja vissza: „Kicsit előrelépett, bele az ajtónyílásból kiömlő fénysávba. Egyetlen szó nélkül, mosolyogva nyújtotta felém a bilit. Úgy mosolygott, hogy lássam hiánytalan fogsorát.”

Az írónak nyelvet is sikerült találnia a könyvhöz. Az olvasónak csak akkor tűnik fel, hogy a tizenkilencedik század közepén játszódó Bolyai-fejezetek sem archaizálnak, amikor – ha igaz – néhány korabeli levélből szerepelnek a könyvben szó szerinti, értelemszerűen a korabeli nyelvállapotot tükröző idézetek. Ugyanakkor a hiperkorrekt Püthagorasz és Eukleidész névalakok, vagy a „lelkizés”, vagy az, hogy „ez nem gond”, a maguk anakronisztikusságában kifejezetten hamisan csengenek, igaz, ezzel talán éppen a regény, a történet és a nyelv

megalkotott voltára hívják fel a figyelmet. Ami a jelenben játszódó részek hangját illeti, az tárgyilagos, de nem jegyzőkönyvszerű, és olykor Michel Houellebecq elbeszélőinek cinizmusa is átüt rajta: „Olyan nők szoktak így nevetni, akik abban a korba értek, amikor azt is megengedhetik maguknak, hogy rózsaszínű miniszoknyát húzzanak a lila harisnyanadrág fölé, és kékre fessék a hajukat, miközben tudják, a szabadságukat igazából a perifériára való kisodródásuknak köszönhetik.”

De ezen a nyelven az elvont gondolatok is elevenen hatnak: a Gödeltől származó idézet – „A módszer éppúgy része az igazságnak, mint a módszer eredménye” – mintha a regényíró ars poeticája is lenne, ahogy a regényre is vonatkoztatható az a Bolyainak tulajdonított probléma, hogy „hogyan lehet az igazságot megnevezni, megőrizve a tárgyilagosságot és az érthetőséget”. Hasonlóképpen fontos megállapítás, hogy „az igazság tere tágabb, mint a realitás”. Úgy tűnik, a szerző éppen ennek belátásával szabadul meg a „posztmodern szövegirodalom” korszaka után ismét divatba jött „írom vers, ahogy jön” típusú fantáziátlan, sokszor a nyelvi igénytelenséget is emelt fővel vállaló „realizmus” hatásos öleléséből. Ahogy az egyik szereplő tanácsolja az elbeszélőnek: „Mindent írd meg, ami veled történik, abban benne lesz Bolyai is.”

És valóban, az olvasónak az lehet az érzése, hogy a szerző tényleg mindent megírt. Az írói fantázia és a tapasztalat remekül egészíti ki egymást az olyan leírásokban, mint amikor, ha jól értem, a kiskamasz Bolyainak először van spontán orgazmusa – bár a „tízévesen” kitételt egy kissé korainak érzem –: „egy reggel arra ébredt,

hogy a gerincéből kirántódott a csontokat összetartó madzag, és a gerince széthullott”. Emlékezetes jelenet, amikor Bolyai a gazdasszonyával, két gyermekének anyjával fejből sakkozik, anélkül, hogy a nő ismerné a szabályokat. A játék menete a következő: a nőnek azt kell mondani, hogy „lépek”, illetve olykor azt is mondhatja: „sakk”. Amikor Rozál először mond sakkot, a következő párbeszéd játszódik le köztük: „Sakk? No, erre nem számítottam.” „De hát te mondtad, hogy mondjam.” „Nálam még távol voltál a saktól. De akkor máshogy indulok el. Megvan. Mehet tovább.” Az írói figyelem egyik szép példája, amikor Bolyai egy vízbe merült arcon észreveszi a „néhány odatapadt kis levegőgömböt”. Érdekes megtudni, hogy a Bach-korszakban a temetés volt szinte az egyetlen engedélyezett gyülekezési forma, hogy Bolyai Farkas a fia szerint úgy jött rá, hogy a savak kékítenek, hogy „mindig ugyanazt a hortenziabokrot pisálta le”. Nagyszerű megfigyelés, hogy amikor Bolyai nedves agyagot cipel, akkor a „kosárból kicsöpögő víz apró lyukakat robbantott az út finom porába”, vagy remek ötlet, hogy egy könyvesbolt két macskája közül fekvőhelynek „a fehér prózát választ, a fekete verset”, és a tulajdonosnőnek „gőze nincs, honnan a fenéből találják el”. És még hosszan lehetne sorolni. Szinte jelképes ez a benyomások szomjas halmozására vonatkozó megjegyzés: „A híd közepénél egy nő gesztikulált a mellette álló férfinak, arca nevetős volt, a férfié viszont sírós. Belehallgattam volna a nő beszédébe, de nem akartam lemaradni. Ide-oda kapkodtam a fejemet. Semmilyen elképzelésem nem volt, hogyan tároljam, miként szelektáljam a látottakat.”

A párbeszéddek is kitűnően vannak megírva, Esterházy bizonyára értékelte volna az igazi apa és az apának álmodott Gauss Bolyai Jánosért folytatott, elképzelt dialógusát:

„APA-GAUSS: Ő természetesen az én fiam.

APA-APA: Én nemzettem.

(...)

APA-GAUSS: Az az apa, akit annak tekintenek.

APA-APA: Mit akarsz ezzel mondani?

APA-GAUSS: Az apaság fellépés kérdése.

APA-APA: Átszakítottam érte egy meglehetősen merev hárttyát.

APA-GAUSS: A hímveszők mióta írnak geometriát?

APA-APA: A penna is számít, nemcsak a ténna.

APA-GAUSS: Még a végén össze kell mérnünk a micsodánkat.

APA-APA: Ebben a tekintetben nincs mivel dicsekedned.

APA-GAUSS: Sejtettem, hogy erre megy ki a játék.”

Igaz, van olyan párbeszéd is, amelyiket egy-két mondatnál korábban is abba lehetett volna hagyni, mert például az elköszönés gesztusai – „Remek. Akkor hát ég önnel. – Köszönöm jóindulatát.” – fölöslegesnek hatnak.

Néhol az is előfordul, hogy a stílus giccsesnek érezhető, vagyis művészi hatásra törekszik, de az elért hatás nincs arányban a bevetett eszközökkel, például amikor a naplementék vöröse „úgy spriccelte be a felhők alját, mintha a nap kilövellő ondója volna”, vagy amikor „a halál sűrű, fekete ömlenyé”-ről azt olvassuk, hogy „lüktetve áradt”. Kimódoltnak érzem egy személyes beszámoló komolyra fordulásáról ezt írni: „Amit korábban elmesélt magáról, csupán borítékja

egy könnyen karcolódó röntgenfelvételek”, és alighanem a szalmazsák jelentősége is túl van értékelve ezzel a mondatnál: „...a derékaljban mindig marad a régi szénából is egy-két szál a vászon hurkaiba akadva, ezek aztán továbbadják friss társaiknak tapasztalataikat, amit az életről és többnyire a halálról begyűjtöttek.”

De ezek apróságok. Még az egyik fontos, bár szerencsére félig-meddig takarásban maradó szereplő kevésbé árnyaltra sikerült rajza sem végzetes. Az elbeszélő fiatal második feleségéről van szó, akinek figurája hitelesebb lenne, ha nem volna olyan egyneműen tökéletesnek ábrázolva. Kicsit már sok az összhangból, amikor arról értesülünk, hogy amikor az író délutánonként megkérdezi, hogy a gyerekekkel együtt „nincs-e kedvük kimenni a partra”, a nő minden egyes alkalommal lelkes „dehogynem”-mel válaszol.

De ahogy korábban már szó volt róla: ezek a mozzanatok a regény alapvető erényeit nem érintik, a nagy és komplex szerkezetben alig van nagyobb jelentőségük, mint annak, hogy Torricelli nevét a könyv kétszáznegyvenötödik oldalán olvasható formától eltérően két r betűvel kell írni, vagy hogy a háromszázegyedik oldalon az egyik szereplőt Jesznáknak, míg a háromszázhuszadikon Jaszenáknak hívják.

Talán az utolsó mondat is („Csillagporból vagyunk.”) elhagyható lett volna, mert úgy akkor ez a kitűnő regény a következőképpen érne véget: „Nem is gondolhattam mást, mint hogy a régi helyén új világ van keletkezében.”